

II.

ALKALMI ELŐADÁSOK

Dávid Ferenc, a Magyar Reformátor.

Az egész protestáns világ méltó fénnel ünnepli a templomok megszentelt falai között és az iskolákban a Reformáció, — a hitjavítás emlékét. Szól ez a kegyeletes megemlékezés azoknak az úttörőknek, akik már a középkor sötét századaiban is vágyó lélekkel fordultak a világosság felé s a biblia tanulmányozása révén mindinkább közeledni óhajtottak a külső szertartások fénye és az egyházi hatalom világiaskodása helyett az ősi apostoli kereszténység egyszerűségéhez és jámborságához. Szól kivált *Luther Mártonnak*, aki 1517-ben, a szászországi Wittenbergában, azon a nevezetes őszi napon, október 31-én, olyan tüzet gyújtott, amely soha örökké ki nem oltható; s aki szónoki beszédeivel, tudományos irataival s egyházszervező munkájával véglegesen beírta nevét az emberiség történetébe. Az ő neve alatt ismert s az ágostai hitvallásra támaszkodó történelmi egyház hazánkban is híven őrzi azokat a megszentelt hagyományokat, amelyek az ő nevéhez, életéhez és működéséhez fűződnek. Papjai nemes önérzettel hordják a Luther-köpönyeget, amely nem arra való, hogy az idő és sors szeszélye szerint ide-oda forgatgassák.

Szól az ünneplés a maga módja szerint Zwinglinek is, Kálvin Jánosnak is, a svájci reformátoroknak, akik közül az utóbbinak a be-

folyása és tekintélye mind a mai napig túlszárnyalja az előbbit; ami abból is kitűnik, hogy sokan — a legtöbben — büszkén nevezik magukat kálvinistáknak, míg a zwingliánus helvét hitvallás, amely pedig az Uriszentvacsora kérdésében átmenetet képez az unitárius felfogásra, — kevésbé népszerű.

Kálvin szigorú erkölcsse és nagy tudománya, Institúcióiban lefektetett praedestinációs tana, valamint Zwinglinek érett megfontolása mellett harcias készsége és bátorsága, mely hősi halálba vitte az evangélium diadaláért, mind megtalálták a maguk méltatóit. S hogy a protestáns hitvilág majdnem a katholicizmushoz hasonló, zárt dogmák rendszerévé merevedett, amelyben a további fejlődés és haladás még a mai modern gondolkozás mellett is majdnem lehetetlen, talán még külön érdemül is tudják be a XVI. század vezéremberéinek! Pedig, ha Luther ma élne, valószínűleg nem fogna saját magára esküdni, hanem mint a XX. század embere, tekintene szét maga körül; s talán még a Jakab apostol közönséges levelét se nevezné „szalmalevélnék“, holott abban a szociális berendezkedésre, igazságosságra és egyenlőségre szóló vonatkozások egy valóságos modern evangélium húrjait pendítik meg. Kálvinról nehéz nyilatkozni. De Zwinglire egy ifjúkori dolgozatomban már kimondottam volt a szentenciát, hogy ő — ha ma élne — unitárius volna. Mint ahogy modern követői közül sokan nyíltan is annak vallják magukat.

Unitárius?!... Milyen különös! Sok millió ember előtt ismeretlen fogalom. Hát van unitárius vallás is és ennek alapján szervezett *keresztény* egyház? Hát nem zsidók, vagy moha-

medánok, vagy a pogányoknál is rosszabbak azok, akik erre a névre hallgatnak s akik Erdélyben és Magyarországon 350 éven keresztül tényezői voltak a közművelődésnek, bajnokai és mártírjai a hit- és lelkiismereti szabadságnak?!... Unitárius és Magyar: ez a kettő együtt jár. Ezt bizonyítja az 1568-iki tordai országgyűlésnek fenkölt határozata, mely a hit dolgában semmi kényszerítést nem tűr s megadja a predikátornak azt a jogot, hogy legjobb tudása szerint szabadon hirdethesse Istennek ígését, mert „*a hit Isten ajándéka*“. Ezzel a nemeslelkű határozattal a kis Erdély, az unitárius vallás és egyház ősi hazája, megelőzte az egész világot. Eleget tett az apostoli intelemnek: „Mindeneket megpróbáljatok, és ami jó, azt megtartsátok!“ — Ezt bizonyítja a pozsonyi 1848. évi XX. tc. legelső pontja, amely röviden ennyit mond az erdélyi Unió betetőzése gyanánt: „*Az unitária vallás — bevett vallás*“ (recepta Religio). Tehát éppen annyi joga van egyházközségeket szervezni, templomot építeni, iskolákat alapítani, magát önkormányzat (autonomia) útján igazgatni, mint a többi keresztény felekezeteknek. Arról meg azután ne is legyen szó, hogy vajjon — ha csakugyan keresztények az unitáriusok — jogot formálhatnak-e a *protestáns* nevezetre... Ugyan, kérem szeretettel, ne játsszunk a szavakkal! Hiszen az unitárius keresztény vallás a dogmatikus protestáns hittel szemben is — *protestál*, amikor az *ISTEN-EGYSÉG* örökre szóló, magasztos eszméjét vallja a misztikus szentháromsággal szemben... A protestánsok protestánsa! A felvilágosult kereszténység harcos előcsapatja, amely ma már nem leli kedvét a végnélküli, terméketlen hit-

vitákban, hanem útat és módot óhajt nyújtani mindazoknak, akik hívő lélekkel áhítoznak, vallásos alapon, egy minden idők számára érvényes krisztusi életelv (principium) után, — hogy azt az ő történelmi keretében megtalálják. Nem ő alkalmazkodik a kerethez; hanem a keretnek kell időről-időre tágulnia, amint azt a haladó idő és a fejlődő korszellem magával hozza. Ezzel, természetesen, az unitárius vallás önként lemond az egyedülüdvözítésnek, csalhatatlanságnak, bevégeztségnek minden képzelte igényéről. Együtt óhajt növekedni és fejlődni mivelünk, mint a legenda szerint a Krisztus gyermeki köntöse; mivelhogy ez a mi lelki ruhánk.

Hogyan?! — Hát ilyen egyszerű, ilyen modern, a legkényesebb igényeket is kielégítő vallás a mi vallásunk: az unitárius vallás? — Hogyan keletkezett? Minő isteni kinyilatkoztatás alapján építi fel a maga keresztény hitvilágát és egyetemes erkölcsi elveit? Isten országának minő — Isten háta mögé dugott — tartománya, hogy csak újabb időben kezdik felfedezni; s a híres Anglia és Amerika unitárius egyházai jóformán csak százéves múltat tekinthetnek vissza, mialatt mi — Erdélyiek és Magyarok — közvetlenül a reformáció kohójában forrtuk ki eszméink legjavát. Van-e nekünk saját külön reformátorunk? S ha van, mondjuk ki bátran: *Magyar Reformátor*. Mert a nemes verseny ezen a téren a magyarnak meg nem árt. Úgyis annyit importálunk manapság. Pedig a lelkiekben, a szellemiekben exportálhatnánk is... *Dávid Ferenc* szelleme megérdemelné, hogy ahol úgyis volt valaha történelmi talaja, új lánggra lobbanjon Socin berkeiben, az

újjáéledt Lengyelországban; s felekezeti aggresszivitástól eltekintve, mind több tért hódítson minálunk is a szívekben és a lelkekben. Ezért újítom fel én is ma — mártírpüspökünk halálának évfordulóján — az ő áldott emlékét.

„Ki volt Dávid Ferenc?“ — Eddig csengőbongó rímekben énekeltem róla. Most ezekben az egyszerű sorokban méltatom munkáját és egyéniségét. Nem végezek talán fölösleges dolgot, ha ezzel kapcsolatban élete folyását is végig kísérem nagy vonásokban s csak itt-ott álllok meg egy-egy nevezetesebb határkőnél, amelyek az ő életében a különböző — egyenes vonalban haladó — fejlődési fokozatokat jelentik.

A hagyomány szerint 1510-ben Kolozsvárt született. Apja csizmadia-mester: *Helter* Dávid; neve után ítélve, szász eredetű. Anyja magyar nemes asszony. A germán és a magyar faj szerencsés találkozása. Dávid Ferencben mind a kettőnek jellemző tulajdonsága megvan, mégpedig harmonikus egészet alkotva, egymást kiegészítve... Dávid fia, Ferenc (*Franciscus Davidis*) még csak porban játszó gyermek, amikor Wittenbergben felhangzik a híres kalapácsütés a vártemplom ajtaján; de az isteni Gondviselés úgy akarta, hogy szülővárosában és Gyulafehérvárott nyert iskoláztatása s utóbbi helyen több évi tanári és papi működése után ő is megálljon a világtörténelmi fontosságú templom kapuja előtt s Luther és Melancton lábainál ülve egészítse ki azt a humanista műveltséget, amelyet szülőföldjén szerzett... Akkoriban az egész világ forrongott: ő se maradhatott nyugton. A vallási kérdések voltak mindenütt előtérben; csakúgy, mint napjainkban a szociális

problémák. Egyszerű papi lelke nem tudott megbarátkozni a gondolattal, hogy mást higgyen és megint mást hirdessen. Amint gondolkozott, úgy óhajtott élni is: összhangban Isten és a természet törvényeivel az erkölcsi világrend védelme alatt.

El lehet képzelni, hogy a 35 éves ifjú, már mint meglelt ember, milyen nehéz szívvel hagyta el hazáját az akkori (1545.) nyomasztó viszonyok között; Mohács után, amikor az ország szent testét darabokra szaggatta a hódító zsarnok s a dúló pártviszály. Ő azonban nem töpreng azon, amin úgyse tud segíteni; nem engedi át magát valamely fatalista ömlengésnek, amely az édes Haza megmentését csodától várja és reméli. Ő dolgozik. Ő képezi magát, hogy mire Isten kegyelméből ismét hazatér, tanácsadója, vigasztalója és nagy tettekre buzdító vezére legyen elárvult nemzetének. A wittenbergi és páduai négy esztendő nem is röppent el fölötte hiába. A külföldi mesterek mellett még csak tanítvány; de idehaza hamarosan mesterré növi ki magát. Azokban a theológiai és bölcsészeti tanulmányokban, amelyeknek oda szentelte erőinek legjavát, latin és magyar nyelven egyaránt sokrendbeli bizonyítékát adta jeles készültségének, kielégíthetetlen tudásvágyának, emberismeretének és bölcs mérsékletének. A magyar nemzeti nyelv és irodalom majdnem annyit köszönhet neki, mint a következő században Pázmány Péternek. A bibliában való rendkívüli jártasságát pedig még ellenfelei is hódolva ismerik el.

Hazatérve, egyelőre Besztercén és környékén az ottani papság és tanítói kar szellemi vezére, ami kitűnik abból a válaszból is, amit a

Ferdinánd király által kinevezett Bornemisza püspök meghívó levelére és dorgatóriumára adnak. Azt még csak elszívelik, hogy az egyházi kormányzat dolgában rendelkezék; de az Isten ígéjének hirdetésében nem hajlandók feladni azt a nyílt álláspontot, amelyet a Luther-féle reformáció fuvallatától érintve magukévá tettek. Ilyenformán a gyulafehérvári zsinatra — ad audiendum verbum — el se mentek. A katolikus reverenda alatt már lutheri szív dobog. És miért ne? Hiszen *Honterus* már kiadta a maga „Reformatióját“ s ennek alapján a szász városokban már lutheri módra szervezték az egyházat... Nagyszeben — Brassó jártak elől jó példával. Nyomon követte őket Beszterce és Kolozsvár, és Siebenbürgen többi tagjai. Szóval — vallási téren — egész kis fiók-renaissance keletkezett Erdélyben. És ennek dallamában a *dominans* mindinkább Torda. lészen. Időrendben egymásután itt tartott országgyűléseink bevett vallásnak nyilvánítják a római katolikus mellett a lutheránus vallást (1552.), később a kalvinistát (1564.) s végül az unitáriust (1568.), amiről már fennebb megemlékeztünk. Utóbbi még kifejezetten megerősítik az 1571-iki marosvásárhelyi országgyűlés végzései, amikre úgy lehet tekinteni, mint a fejedelem végrendeletére.

Ki magyarázza meg nekünk ezt az általános forrongást, ezt a nagyszerű átalakulást? Vajjon csak az újság ingere, a kíváncsiság hajtotta az embereket egyik árnyalattól a másikig? Vajjon a vezérek és ígehirdetők vonzó egyénisége gyakorolt a hívek lelkére olyan ellenállhatatlan befolyást, hogy korábbi egyházi köteleiket elhagyva, seregestől csatlakoztak hozzájuk, készen őket tűzön-vizen át követni? Vagy

mélyebb oka és alapja is volt — kellett, hogy legyen — ennek a rendkívüli dolognak?... Bizonyára, mindez lélektani alapon történt. Hogyha egyszer megingott a hitele a régi egyházi tanításoknak, hogyha megszűnt vonzani a pompázó szertartás, és pusztába kiáltó szó lett a pápai átok s a bűnbocsátás egész rendszere megingott, — akkor ezt valami úton-módon okvetlenül pótolni kellett. És pótolta is, mégpedig hatalmasan és végérvényesen pótolta — az anyanyelvünkön kezünkbe adott Biblia; pótolta a „királyi papság és szent nép“ csodaszép eszménye és az a krisztusi szeretet, amely a Reformáció egyházának legfőbb törvénye. Csakhogy, természetesen, mindezt kinek-kinek maga-magán kellett tapasztalnia, fokozatosan végig élnie. Ez a lelki folyamat csak úgy kívülről meg nem érthető. Meg se közelíthető... *Dávid Ferenc is a saját lelkében élte át a reformáció különböző fázisait.* S bár ezt nála — mai szemmel nézve — sokan állhatatlanságnak, ingatag jellemnek tekintik, én legfőbb érdemének tartom, hogy le tudott mondani olyan méltóságról, amely őt hitelvei módosultával meg nem illette; s mint egyszerű lelkipásztor állott újból a munkába, hogy azt az ő legszentebb ideája és meggyőződése szerint tökéletességre vigye.

De hadd beszéljen ő maga!

„... Én elébb Luther műveit olvasván, a szász eklézsiáknak hitét fogadtam el. Látván a reformáció továbbfejlődését és az idő szellemének megváltozását, minthogy a helvét hitvallásúak a szász eklézsiák több tévelygését elhagyták, azokhoz csatlakoztam s állhatatosan velök voltam addig, míglen a sor az örökélet ama sarkalatos kérdésére került, melyért és melynek

nevében *Isten* belső ihletését követve, tőlük is, és minden más egyháztól elválni kényszerültem. Így jutottunk a kisebb dolgokról a fontosabbakra az Úr parancsolatából...

És ez az ő számára nem új vallás, hanem „*orthodoxa Fides*“ ... „*az egész szentírásból való igaz tudomány*“ ... A reformáció a bibliát tette a hit egyetlen alapjává: — „*ő csak olyat tanít, ami a bibliában megvan, míg az ellenkező fél tanítását egyetlen bibliai hely se támogatja*“ ... „*Nincs nagyobb esztelenség, mint külső erővel kényszeríteni a lelkiismeretet s a lelket, amely felett hatalommal csak teremtője bír*“ ... Ilyen alapon és ilyen okfejtéssel meg tudom érteni, hogy ugyanaz a Dávid Ferenc, aki mint lutheránus pap és püspök Stancaró és Kálmáncsehi Sánta Márton kálvinista ízű tanítása ellen szóban és írásban hatalmasan viaskodik, a Kálvin iratainak áttanulmányozása után, kivált az Úrvacsora magyarázatában, feléjük hajlik s miután a szászokkal nem sikerült meg egyezésre jutnia — azok mereven ragaszkodván a „*hoc est corpus meum*“-ra támaszkodó lutheri állásponthoz — nyíltan hozzájuk csatlakozik. Ott is csakhamar eléri a püspöki méltóságot, mint az erdélyi kalvinista egyház hivatott vezére, akiről újkori történetíróik is nagy elismeréssel emlékeznek meg; bár további lépését, amikor velök is szakított és az *istenegység* alapjára helyezkedve, az unitárius egyházat megszervezte, kemény szavakkal elítélik s azt az egykorú történetíró szavaival szólva — ízlés dolga — pestises tudománynak nevezik.

Egyéb se kellett Meliusnak, az eddigi jóbarátnak és munkatársnak, a híres-neves, nagyhangú és nagytudományú debreceni püspöknek.

Hogyha gyűlölte a katolikus egyházat s írt, beszélt és izgatott ellene úton-útfélen — a tömegszennvedély fölkelésétől se riadva vissza — még százszorta jobban gyűlölte, amint ő nevezi: Árius és Sabellius tudományát, „Servét vargájának bolond és gyerekes álbölcseletét“, amelyet, többi társaival szövetkezve, megcáfolni igyekezett. Kész volt debreceni articulussait a fejedelem elé terjeszteni, mely szerint „az eretnekeket meg kell kövezni, az egyházból ki kell zárni és a világi hatalom által a pallosjognál fogva meg kell ölni“. — Még szerencse, hogy Dávid Ferencnek pártfogója akadt Blandratában, a király udvari orvosában s magában a fejedelemben, János Zsigmondban, aki őt udvari papjává fogadta és nyomdát rendezett bé neki Gyulafehérvárott. Itt jelentek meg egymásután Dávid Ferencnek védekező iratai: tudományos művek latin nyelven, népszerű ismertetések, predikációk magyarul s a hitvitáknak az a bonyolult anyaga, amit a mai olvasó már csak nehezen emészt meg; de úgylátszik, hogy annak a kornak a szelleme — az eszmék tisztázása végett — azt is megkívánta. Ezek közül a hitviták közül kiemelendő a gyulafehérvári (1566.), melyből hazatérve, Kolozsvár piacán, egy kerek kövön állva, számolt be Dávid Ferenc s beszédével úgy föllelkesítette a tömeget, hogy vállakon vitték be a piaci nagy templomba, amely azután 150 évig az unitáriusok birtokában volt.

Ennél jóval fontosabb a nagyváradi disputa (1569.), amelyen a fejedelem egész kíséretével részt vett s mindenképpen azt óhajtotta, hogy a vallási kérdések végre-valahára rendeztessenek. Ezt a felvilágosult uralkodó népei javára így

fejezi ki: — „a mű birodalmunkban mű azt óhajtjuk, hogy szabadság legyen. Továbbá tudjuk, hogy a hit Istennek ajándéka és a lelkiismeret semmire erőszakkal nem vitethetik.“ — Itt is Dávid és Melius a fő vitázó felek; s mellettük felvonulnak az ő fegyverbarátaik is. Vége-hossza nincs a vitának, amelynek főbb pontjai a következők:

I. Ki az egy Isten?

II. Ki az Isten fia?

III. Szentlélek.

IV. Krisztus istensége.

Ennek a vitának a hittani eredményét Dávid a nyomtatott kiadásban így foglalja egybe:

„I. A menny és föld teremtője nem hármas, hanem csak egy — az egy Isten mindeneknek felette van — mindenek tőle vannak — Krisztusnak Atyja, a világosságnak Atyja — és minden jó kútfeje.“

„II. A mi Urunk Jézus Krisztus az Atya Isten áldott szent Fia, — aki öröktől rendeltett a mi üdvösségünkre; test szerint ember, de a Szentlélek és Istennek benne lakozása Istenfiának és Istennek bizonyítja, akit tisztelünk és imádunk.“

„III. A Szentlélek az Atya Isten mindenható ereje, mely megjelent az első teremtésben, és a másodikban is, a Jézus Krisztusban. A Szentlélek — ajándék, tanítómester, vigasztaló; az igazság lelke, mely bizonyosság arra, hogy Isten fiai vagyunk.“

Ennek a hitvallásnak alapján azután 1571. január 6-án a Marosvásárhelyen tartott országgyűlésen megnyeri vallásunk a szentesítést s a vele járó alkotmányos biztosítékokat. Ezt a külső tekintélyt megadta az unitárius uralkodó

jóindulata; de emellett az unitárius hitben gyökerező mély meggyőződés volt az, amely egyházunkat a századok viharai között mind a mai napig fenntartotta.

A fejedelem ekkor már betegeskedett s nemsokára, még ez év március 14-én meghalt, 31 éves korában. Utóda a fejedelmi székben Báthory István lett, a katolikus főúr, aki védtársát, az unitárius Békés Gáspárt, később nyílt harcban is legyőzte s hívein kegyetlen bosszút állott.

Báthory úgy vélekedett, hogy a kis ország nagy nyomorúságának a három nemzet külön-külön érdekei mellett a sokféle vallási megosztás s ezzel járó sok civakodás az oka; s ezért a rendcsinálást mirajtunk, a szélső balszárnyon, az unitáriusokon kezdi... Dávid Ferenc — már nem udvari főpap többé. Báthory az unitárius nemeseket a fejedelmi udvarból eltávolítja. A nyomdát elveszi. Az iratok, könyvek nyomtatásának ellenőrzésére behozza a censurát. S végül több ízben szigorú törvényt hoz a további újítások (innovatiók) ellen. Ez volt az a tör, amelybe Dávid Ferenc nyughatatlan lelke azután szépen bele is esett; mert ő a nagyváradi hitvallás alapján máris eltávozott azoktól, akik a háromságos hitnézetet vallották, jóllehet a Krisztus istenségét nyíltan még meg nem tagadta.

Serveto könyve, „A kereszténység helyreállításáról“ — s a saját logikus feje, az igazság folytonos keresése közben meggyőzte őt arról, hogy a Krisztust az Atyával egyenlő istentisztelet és imádás nem illeti meg; s ezt előbb bizalmas körben, később nyíltan a templomi szószéken s könyveiben is hirdetni és fejtegetni kezdette. Ebben a felfogásában mögötte állott

egy 3—400 főből álló papi tábor, akikkel 1578. elején Tordán zsinatot tartott, ahol is a következőkben állapodtak meg:

„Isten jóakaratóból kezdtük támadni a háromságot és kimutattuk, hogy ez Isten ígéjével nem egyezik; nyíltan vallottuk, hogy az egy igaz Isten Krisztus Atyja, nem három: Atya — Fiú — Szentlélek; ezt a tanítást állhatatosan megtartjuk és azt erősítjük, hogy ebben meg is akarunk maradni. Minthogy Istennek ez ismeretét követi a hit, az istentisztelet és imádás: belátjuk, hogy azt, ami csak az egy Istent illeti, sérelem nélkül másra át nem vihetjük. Az Isten ígéje mindig különbséget tesz az Atyaisten és Krisztus között. Amit az Atya fiának átadott, elismerjük benne; amiket pedig nem, azokról azt véljük, hogy nem kell az Atyától elvennünk. Mivel mi az egy Istennek eme hallgatóink előtt már régen kifejtett ismeretét tartjuk és a már egyszer lerakott alapot tovább építjük, kijelentjük nyilvánvalóképpen, hogy minket újítással bárki is törvénytelenül vádol.“

Eddig a nemes egyszerűséggel, de teljes önbizalommal megírt védekezés. De hát ez maga, az ellenfél szemében, a legsúlyosabb vádat tartalmazta, amelyben egyenesen ki van fejezve — az *innovatio* . . . Dávid Ferenc tehát veszedelmes innovátor (újító), akit korlátozni kell. Ezt megkísérli a nyáj kebelén belül Blandrata, aki Socius Faustus segítségével egy féléven át meggyőzni igyekszik Dávidot arról, hogy ha kitart ezen az úton, akkor önmagát is, egyházát is a legnagyobb veszedelembe sodorja. Amikor pe-

dig se szép szó, se fenyegetés nem használ, nyíltan bevádolja őt, mint újítót, a fejedelem előtt.

Erre azután már gyorsan peregnek az események a tragédia végkifejlése felé. Fejedelmi parancs, a Báthory Kristófé, eltiltja őt a templomi szónoklattól; házából kimozdulni nem szabad. Csak Tordára, utóbb — a fejedelem kényelméért — Gyulafehérvárra kell mennie, hogy az ország rendei s a magyar és szász papság előtt számot adjon eretnekségéről. A nemeség mellette van. A papság nagy része elfordul tőle: — Krisztus keresztjétől is elfutnak a tanítványok — még védője is alig akad. Veje, Trauzner Lukács, kolozsvári városi jegyző, felel a vádpontokra a beteg, megtört aggastyán helyett, akit a sok munka és a méltatlan üldözés megőrölt. A tárgyalás második napján, 1579. június másodikán kimondott szentencia örökös rabságra küldi istenkáromló eretnekségeért a dévai vár börtönébe, ahol még azon év november 15-én nemes lelkét visszaadja Teremtőjének. Annak az egy igaz élő Istennek, akinek dicsőségét hirdette a szó varázserejével, a toll hatalmával, tiszta erkölcsi életével, türelmes keresztényi magatartásával s azzal a soha ki nem elégíthető szabadságvággyal, amelyet a saját kora meg nem értett, de amiért mi, késő unokák, — Torda, Kolozsvár, Déva stációin keresztül — örökre hálásak vagyunk halhatatlan emléke iránt.

Channing Vilmos.

Százötven évvel ezelőtt, az Úrnak 1780-ik esztendejében, nagy öröm volt Newport városában (Rhode-Island — amerikai államban) egy keresztény családnál. Áldott prófétai ígéret teljesedett be: „fiú adatott nekünk, fiú, akivel vele volt az Úr kegyelme, s akiben Istennek és embernek egyaránt kedve tellett“. Mint intelligens népes család sarja, korán árvaságra jutott; s ha nem lett volna a gyöngéd anyai gondoskodás, amely részben az atyát is pótolni volt hivatva, ki tudja, milyen sors várt volna az élénk, törekvő ifjúra, aki iskolai tanulmányait elvégezve, nevelősködéssel kereste meg a mindennapi kenyerét.

Egyik amerikai körútam során, barátaimmal együtt meglátogattam Newport városát, ahol még ma is áll, szerény emléktáblával megjelölve az a koloniális stílusban tartott emeletes ház, amelyben Channing Ellery Vilmos, a nagy evangeliomi predikátor született. A jámbor utazó kegyelettel tekint az épületre, amely egyszerű külsejével még ma is polgári jólétet árul el. S hogy összhangban álljon annak a férfiúnak lelki világával, aki ott született, csakugyan ma is, mint jóléti intézmény, árva-otthon, tesz eleget annak a hivatásnak, amelynek szolgálatában állott egész életében az innen kiindult nagy szellem.

Az érdekes kis tengerparti városban sok minden Channingre emlékeztet. Az ottani unitárius gyülekezet templomát az ő nevééről nevezték el s freskók és színes ablaküvegek örökítik meg az ő apostoli alakját. A templom előtti téren, ott áll az ő szobra, amint a lelkesülés szent hevében Krisztus Urunk egyetemes evangéliumát hirdeti. A városi múzeumban őrzik könyveit és egyéb emléktárgyait, a nyugszéket, amelyben munka közben pihenni szokott.

Neve még ma is népszerű és közismert mindenfelé az egész nagy Unióban; s kivált Bostonban, az unitáriusok központjában, ahol az egyik templom előtt szintén szoborban van megörökítve a nagy szabadgondolkozó és emberbarát. A szobor támfalán jobbról-balról az ő leghiresebb mondásai sorakoznak, mintha haló poraiban is még mindig prédikálná az örökkévaló evangéliumot a körülötte sürgő-forgó sokaságnak; minthogy az ő korszaka óta (1803—1842.) már az előkelő Boston is, a szellemi arisztokrácia központja, világvárossá nőtte ki magát.

Ez volt tulajdonképpen az ő munkásságának színhelye, ahol a theológiai tudományok sikeres bevégezése után, már 1803-ban lelkipásztor lett s a 23 éves ifjú nagyratörő terveivel indult el a nagy missióra. Ez a missió jó ideig a gyülekezet (Federal Street) kebelében fejtette ki és mutatta meg magamagát. Megmutatta abban az együttérzésben, amely a nyáját és pásztorát egy egész hosszú életre, majdnem negyven éven keresztül, egybeforrasztotta. És ez az együttérzés az évek számával nemhogy csökkent volna, sőt mind bensőbb, mélyebb és igazabb lett. Boldog volt a pásztor, hogy ilyen megértő testvércsaládnak hirdetheti az igét; és

boldog volt a nyáj, hogy az ő pásztoruk akkor sem kíváncskozott el körükből, amikor nevét a hír szárnyára vette, s nemcsak az Uniót, hanem Európát is bejárta, mindenütt köztiszteletet és becsülést keltve a valóban felvilágosult és a szó legszentebb értelmében liberális eszmék iránt, amelyeknek ő lelkes szószólója volt.

Az ilyen amerikai gyülekezet bőséges alkalmat nyújt a lelkipásztornak arra, hogy idejének és erejének legjavát a szent hivatással járó teendőknél szentelje. Az ünnepi beszédeken kívül, amelyeket rendszerint kéziratból olvasnak fel, minden hétköznapnak megvan a maga gondja. A különböző egyletek, vallásos társulatok, népjóléti intézmények a városi körzetekben felekezeti különbség nélkül igénybe veszik a jó és nemes szív indulatait, s az olyan emelkedett szellem, mint amilyen Channing volt, önként vállalta magára a több terhet is, mert a törekény testben hajthatatlan, erős lélek lakozott, s éppen ez tette őt már életében a jók és igazak vezérévé s vette körül közel s távolban a szenteket megillető glóriával.

A mindennapi teendők között, azonban, ez az örök szomjúságtól gyötört szellem mindig talált időt arra, hogy magát jó könyvek olvasásával, olvasásai közben való elmélyedéssel, baráti megbeszélések és vitatkozások közben eredeti, spontán megnyilatkozásokkal tovább képezze. S akinek bölcsődala úgyszólván egybeesik az amerikai függetlenségi Nyilatkozat emberies és nemes harmoniájával, az nem tehetett egyebet, mint hogy ezt a függetlenségi eszmét végig vigye az egész vonalon, végig vonultassa egész életén, gondolkozásmódján, erkölcsi magatartásán és azon a lendületen, amellyel fel-

karolta a munkások és a rabszolgák ügyét, s hadat üzenve a háborúnak, előkészítse a béke-eszmény ápolását a népek és a nemzetek között. Ennek a lelki készségnek tudható be az, hogy Channing a maga önálló ítéletében és öröklött hitágazataiban ellentétet látva, egy per-cig se tétovázik, hogy mitévő legyen. Hasonló helyzetben levő társaival együtt búcsút mond az orthodoxyának, amelyre Kálvin hívei még ma is esküsznek, s az addig elfogadott unitárius felfogás helyett, azt hirdeti, ami a bibliával és a józan ésszel, Krisztus egyéniségével és a saját lelkiismeretével jobban megegyezik. Hirdetni kezdi az unitárius vallás megváltó igazságait és pedig anélkül, hogy Dávid Ferencről és az er-délyi unitáriusokról csak sejtelme is lett volna. Ennél nagyobb elégtétele alig lehet a mi mar-tír-püspökünknek és a mi martir-egyházunk-nak! A sok százados szenvedés, ime, meghozta a maga jutalmát. A könnyel-vérrel áztatott baráz-dában az elhintett mag, — ha későn is — meg-hozta a maga gazdag aratását. Channing vezér-letével a többi szabadgondolkozó papok és vilá-giak 1825-ben Bostonban megalapítják az Ame-rikai Unitárius Társulatot, hogy az eddig szór-ványosan alakult haladó keresztény gyülekeze-teknek legyen állandó szellemi központja, ahon-nan jöhet — ha kell — az erkölcsi bátorítás mellett anyagi segítség, és olyan propaganda, amit a hitelvek szankciójában és terjesztésében egyik felekezet se nélkülözhet. Nem, kivált az unitárius egyház, amelynek a vársáncokon örö-kösen vigyázz-állásban kell forgolódnia, hogy igazait megvédelmezze, a téves nézeteket meg-cáfolja s megghiusítsa a rosszakaratú támadáso-kat, amelyek egyenesen a Krisztus testvéri szí-

vének vannak irányítva. Egy ilyen kihívásra szánt felelet volt Channing tollából az a híres beiktató beszéd, amelyet 1819-ben Baltimoreban tartott, s amely — úgy látszik — tűzkeresztsége volt nemcsak az ékes szavú hitvédőnek, hanem a körülötte felsorakozó intelligens keresztény társadalomnak is, amelynek, — a dolgok akkori lélektani állapotában, — választania kellett a hitetlenség és a jogaiba visszahelyezett krisztusi keresztény vallás között. Ők ez utóbbit választották. És teljes joggal. Mert mi haszna lett volna színlelt kegyességgel megmaradniok a régi, elavult hitformák között, amelyek már reájuk nézve hitelüket veszítették, s csak erkölcsi kényszer útján lettek volna fenntarthatók! A hit dolgában — az evolutio éppen olyan érvényű törvény, mint a fizikai világban. S aki önmagára és másokra nézve gátat vet a szabad fejlődésnek, az emberi szellem legszebb erőit sorvasztja el s tehetetlen vergődésre kárhoztatja a felhők madarát, amely a magasban, annak üde levegőjében és napsugarában érzi jól magát.

Akik tehát Dávid Ferenc, John Locke, Newton, Samuel Clarke, Priestley, Lindsey, Lardner és Channing példáját követve szakítottak az orthodox tanokkal, azok merész ívben visszatértek az Úr Jézushoz, az apostolok és az első keresztény egyház egyszerűségéhez, amelyben hiánytalanul és versenytárs nélkül ragyogott az *Egy Ő Magától való Atya Isten* dicsősége. Ők is elismerik az Úr Jézus Krisztus isteni küldetését, hódolattal veszik az ő kezéből az erkölcsi regulát, amely a vezetést minden idők számára kijelölte és tekintéllyel ruházta fel; hálásak a Mester iránt, mint engedelmes tanítványok, akik nem

akarnak az ő érdeméből semmit se levonni, mert a kereszt apotheosisa előttük is az emberi nagyság tökéletes mértéke; híven követik az ő szentelt nyomdokait s éppen ebben igyekeznek hívek maradni hozzá mindhalálig, hogy az ő örök terveit és szándékait véghezvinni segítenek az egyház külső és belső életében és a testvériség kapcsolatai által összetartott emberi társadalomban.

Álláspontjuknak védelmére szónoki fejtegetésekben, vitáikatokban mindent felhoznak, ami csak mint elfogadható argumentum meggyőzhető az ellentáborra. Ámde azok is élnek az alkalmakkal, hogy megtarthassák a saját híveiket, nem riadnak vissza a rágalom és gyanúsítás fegyvereitől sem. Channing és barátai az ellenfélben is több jót tételeznek fel, mint rosszat; s ez a békülékeny hangulat nem téveszti el hatását azokra, akik a minden áron való védekezés közben önmagukkal jönnek ellenkezésbe. Az a nyugodt hang, az a méltóságteljes magatartás, amely Channing hitvédő iratain előmlik, példálhat örök időkre mindazoknak, akik hasonló szellemi mérkőzésben vesznek részt; s amely mérkőzésnek végcélja nem is lehet más, mint az igazság diadala.

Ezért vívja szent harcát Channing, mély meggyőződéssel és tántoríthatatlan kitartással, mint a folytonos haladás barátja; mert szerinte „a folytonos haladás a halhatatlan lélek élete és dicsősége“. Ehhez képest hirdeti, hogy „a Krisztus vallása megkívánja, hogy a lélek a lehető legtevékenyebb és legszabadabb legyen. A világgosságnak minden új sugarát örömmel kellene fogadni, minden mozzanatot élénken megfigyelni, az isteni szózatnak minden szavát meg kellene hallani, amit az a lélekbe sugall.“ És

ismét: „Az ember fejlődő lény, következőleg valóságának is fejlődnie kell.“

Ez a vezérgondolat végigvonul egész alkotó és szervező munkáján, és azon a kritikai készségen, amellyel igaz világításba helyezni igyekezett a kereszténység alapvető tanításait. S ha előbb a teoriák vonzották, mint afféle ideális lelkületű embert, később annál inkább erőt vett rajta a dolgok praktikus rendje; s irataiban és társadalmi reformtörekvéseiben számtalan jelét és bizonyítékát adja annak, hogy „az igazi vallás inkább tettekben, mint szavakban beszél“. S bár az emberiséget, mint egy nagy egészet, Isten gyermekeinek családját tekinti, ebben a szent közösségben is, ahol minden egy fensőbb akaratnak van alája rendelve, szabad tért követel az egyéni megnyilatkozás számára; mert szerinte „az a legbecsesebb, ami egyéni, ami magán hordja a végrehajtónak sajátos és jellemző vonásait“.

Az unitarismus Amerikában Channingnek köszönheti, hogy a pusztán protestáción felül emelkedve, mint egy jól átgondolt és krisztusi igazságokban gyökerező hitrendszer foglalhatta el megillető helyét, s hívei és hitvallói által részt kért magának a polgárisult élet minden munkamezején, — az államkormány demokratikus berendezkedésétől kezdve, az irodalom, tudomány, kereskedelem és művészet minden ágában; s bár a hívek száma az Unio lakosságához képest, mondhatni, csekély, az egyeseknek és szervezett intézményeiknek, s magának a központi Unitarius Társulatnak erkölcsi befolyása az egész államéletre általánosan el van ismerve. Jól esik ezt éppen itt megállapítanunk, a csillagos lobogó védelme alatt, amelynek árnyékában mi is sze-

rető Otthonra találtunk, amikor annak hiányát leginkább éreztük. Hogy ez a Missió-ház ma, minket, mint bujdosó magyarságot befogad hajlékába, ez is Channing testvéries szellemére vezethető vissza; mert az ő befolyása az amerikai körökben ma is olyan élénk, mintha ma is közöttük élne és hatna az ő halhatatlan geniuszának teremtő erejében.

Az unitarismus védelmében, a szabad gondolat fegyvereivel felvértezve, megállapítja, hogy az nem egyéb, mint „a keresztény vallás, megtisztítva azoktól a hozzátételektől, amelyek az észet és erkölcsi érzelmeket sértik“. S minden öndícséret nélkül hozzáteszi és az előidőkből vett kiváló tudósok példájával igazolja, hogy „az unitáriusokat egy felekezet se szárnyalta túl a kereszténység ügye iránti buzgó szolgálatban“.

Mi, magyarok is, hálásak vagyunk neki ezért az önérzetes eljárásért, amellyel polgárjogunkat a kereszténység nagy családjában megindokolta és érvényre juttatta. Ettől fogva a világ lelkiismerete nem lehet nyugodt mindaddig, amíg nyílt színen, és nemcsak Nicodemus módjára, el nem ismeri azt az erkölcsi értéket, amit a mi vallásos felfogásunk, értelmi előhaladásunk és az Isten országának terjesztésére felbuzduló szent szándékunk képvisel.

Az unitárius papok és tanárok Kriza János és Ferencz József vezetésével, még a múlt század hetvenes éveiben lefordították és kiadták 5 kötetben Channing Válogatott Műveit magyar nyelven. És a nagy gondolkozó születésének 100-ik évfordulóján, 1880-ban ezeket követte a 6. kötet, amelynek címe „*Tökéletes Élet*“. Ennek előszavában néhai kedves emlékű püspökünk így jellemzi a halhatatlan író: „Channing idealis-

musa megbecsülhetetlen szolgálatot tehet az egész keresztény világnak, mert semmi sincs távolabb tőle, mint a felekezetiesség.“

Ezt az évfordulót megünnepelte az egész művelt világ s csupa hálából az emberiség szellemi jóltevője iránt, százezer példányban kapkodta el olcsó és népszerű kiadásban megjelent műveit. Egy cseppet sem csodálkozhatunk ezen a népszerűségeen, ha meggondoljuk, hogy milyen közvetlen és vonzó képet rajzolt elibénk a Teremtőről, a közös mennyei édes Atyáról, akinek lényét és akaratát, törvényeit és könyörülő és megbocsátó szeretetét, tündöklő betűkkel látta kijelentve a természet világában és az emberiség történetében. Ezen a ponton nem engedte magát megtévesztetni sem a nagyképüsködő hagyományos felfogás, sem pedig a modern álbölcsek szofizmái által. Ő ebben a tekintetben is a Hegyi Beszéd alapján állott, amelyet a szó legtisztább értelmében vett „*erkölcsi predikátor*“ többre becsült az összes konfessióknál. Azt hirdette, amit mi hirdetünk már négyszáz év óta az örök reformáció jegyében, hogy „Egy az Isten!“ Ezt az alapigazságot semmi más tételes dogmai tanítással elhomályosíttatni nem engedte. Egy és csak Egy az Isten, akiben és aki által vannak mindenek. Mi is Őbenne vagyunk, élünk és mozgunk. „Egy az Isten!“ — — Előttünk e hit által minden szebbé válik. Ilyen Atyától származván, *létünket* megbecsülhetetlen adománynak tartjuk“ — mondja Channing — s örömmel konstatálja: „mi a mi Atyánkkal mindenütt találkozunk, s az ő jelenléte, miként a nap, megvilágítja ösvényeinket.“ Az Istennel való meghitt szent viszonyból következett azokra a számokban fel nem becsülhető, ki se mondható nyere-

ségekre, amelyek ennek a gyermeki viszonynak hűséges és odaadó ápolásából származnak. És szavainak súlya döntő fontosságú. Ezek nem tűrnek ellenmondást. Az igazi hívőre egy modern kijelentés erejével hatnak. Ezért idézzük, az ő nagy szívével teljes harmoniában, a következő igéket: „Mi reméljük Tőle (az Atyától) az Ő saját lelkét, amit az Ő legnagyobb ajándékának tekintünk; reméljük azt a boldogságot, hogy az Atyával és Fiúval való *lelki egyességben* mindig előbbre haladunk az igazságban és erényben, erőben és szeretetben.“

Ez az az aranyhíd, amely egybeköti emberi véges voltunkat az örökkévaló Istennel. Ezen az alapon állott maga a Jézus is, kinek magasztos missióját a róla fundált dogmák légkörében meg se tudjuk érteni. Channing felfogása szerint: „*Jézus Krisztusban a tökéletes szeretetnek kijelentését bírjuk.* Ez a nagyszerű eszme úgy tűnik ki az ő életéből és tanításából, mint tiszta és világos valóság. Ezt érteni annyi, mint a keresztény vallás szellemét megérteni.“ De bármennyire hódolt is a Mester előtt, mint annak hűséges modern tanítványa, a váltság és helyettes elégtétel tana, valamint a kiválasztottak üdve és az örök kárhozatra ítétek nyomora csak sajnálkozást váltott ki belőle azokkal szemben, akik éppen ezeket az isteni karaktert megbélyegző hittani tételeket nem átalították a kereszténység központi rendszerébe iktatni, ellentétben minden jobb belátással és a világ lelkiismeretének spontán tiltakozásával szemben. De ezen a téren már nem követjük őt, mert a hitvita nem a mi kenyérünk; s az ósdi felfogásnak előbbutóbb magától meg kell szünnie.

Inkább azt idézem, ami egyedül pozitív és

maradandó, s ami oly egyszerű, mintha csak a mi Dávid Ferencünk mondotta volna: „Meg kell az embereknek tanítanunk, hogy a szeretet nagyobb, mint a hit és a remény; hogy Isten maga szeretet; hogy a szeretet az Isten lényéből az emberi léleknek adatott legtündöklőbb adomány.“ — S éppen ez a benső meggyőződés vezette őt, mint keresztény papot, hogy a szeretet jegyében munkálkodjék a kereszténység gyakorlati feladatainak időszerű megoldásán. Ezért küzdött önzetlenül a munkásosztály sorsának javításáért, erkölcsi színvonalának emeléséért. Az idegölő robot után nemesebb szórakozásokról óhajt gondoskodni számukra, hogy megóvja őket a korcsmák lealjasító légkörétől. Általában az iskola, a nevelés áldásaiban szeretné részesíteni a legegyszerűbb családok gyermekeit is, ahonnan rekrutálódik igen gyakran az egészséges társadalom termő ereje. — Szent előtte a családi élet, amelyhez kinek-kinek joga van. Ezzel kapcsolatban azt mondja: „Javítsátok a családi életet, erősítsétek és tisztítsátok a házi élet viszonyait, és többet tettetek nemünk boldogságára és előhaladására, mint a legfényesebb jótékony intézetekkel.“

— — „A szentség, vagy erény *Isten képe* az emberi lélekben, az ő fényének sugara, a legjobb tudomány, amelyet teremtményeivel közöl“ ... és mi nem becsüljük meg az Isten képét embertársunkon, aki az erőszak jogara alatt állati sorban tengődik, mint hitvány rabszolga. Channing agitációja előkészítője volt a későbbi felszabadításnak, amikor a hatvanas évek polgárháborújában Dél és Észak megvívta a maga kemény harcát s ebben a nagy kérdésben, a humanitás sorsdöntő kérdésében az Unió legyőzte

önmagát és sértetlen megőrizte politikai és államjogi egységét.

Ez volt a Channing által vezetett szent misiónak legszebb győzedelme. Hát a lelki rabszolgaság áldozatai? Van-é számukra szabadság? Igen. Van. Van, és lehet — a Channing szellemében!